

Paradigmaváltás egy „analógia nélküli” korban

„Vissza jobban magunkhoz, az egyetemes magyarsághoz s oda szorosabban Romániához, Európához és az emberiséghez!” Ugyanabban az esztendőben, amikor Makkai Sándor nagy hatású műve, a *Magunk revíziója* (1931) megjelent, Spectator *Az erdélyi út* című tanulmányában ekként összegezi az elkerülhetetlen szemléletváltásból fakadó teendőket.¹

Az első kisebbségi évtized végén az erdélyi vezető értelmiségiek legkiválóbb személyiségei kénytelenek felismerni, s ez a felismerés már Makkainak az értelmiségi ifjúság felkérésére írt Ady-könyvében² is jelentkezett: „Nem szabad megengednünk, hogy az, ami felett ítéletet mondott az Idő, halottan is életet szimuláljon, és tovább kísértsen közöttünk.” — az erdélyi magyarságnak, hogy életben maradjon, egész gondolkodásmódját és életvitelét meg kell változtatnia. „A tények világosságánál nyilvánvalóvá lett — fejtette ki Spectator —: az erdélyi magyarság mostani életformája tarthatatlan. Tehát meg kell változnia, nem gépies elgondolás, hanem az életet biztosító valóságkényszer útmutatása szerint...”³ Jancsó Béla, aki elsőként gondolja tovább Makkai könyvének időszerű figyelmeztetéseit, az Erdélyi Fiatalok hasábjain így érvel: „Kötelesség harcolni a külső bajok ellen a jogok megadásáért, de nem szabad a felelősséget pusztán ezekre tolni, mert [...] a nem revideált erdélyi magyar öntudat igenis okozott annyi pusztulást, mint bármely külső tényező!”⁴

Mind Makkai, mind Spectator, mind Jancsó Béla gondolatmenetében közös vonás: nem elsődlegesen a külső okokkal magyarázzák a kisebbségi társadalom — a világgazdasági válság által ugyancsak felgyorsított — anyagi és erkölcsi romlását, hanem azzal, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében nem igazodott eléggé a kisebbségi helyzet követelményrendszeréhez. Mindez távolról sem jelenti azt, hogy a húszas években ne lettek volna olyan kísérletek, amelyek az első világháború után esedékes paradigmaváltást megpróbálták előkészíteni. Valami egészen különleges szellemisége volt annak a pár évnek, amely a Tizenegyek megjelenését közvetlenül megelőzte — mondotta már első kiadósabb beszélgetésünk alkalmával Debreczeni László, az Erdélyi Fiatalok alapító főmunkatársa, eszmélésének és indulásának körülményeit felidézve. Érezte — fejtette ki —, hogy neki is tennie kell valamit, csak azt nem tudta még: mit és miképpen?. A Tizenegyek (1923) mozgalma egyből felvillanyozta, és arra készítette, hogy továbbgondolja, továbbfejlessze programjukat, sőt a gyakorlatban is érvényt szerezzen elképzeléseiknek.⁵ László Dezsőt személyesen már nem ismerhettem meg, amikor a két világháború közötti szellemi élet

jelenségeivel foglalkozni kezdtem, ám írásaiból rögtön kiéreztem az eszmélkedését meghatározó évek rendkívüliségét. „Analógia nélküli kisebbségi sorsba jutott ifjúság”, „analógia nélküli kor ifjúsága”⁶ — ekként adja meg több ízben is nemzedékének önmeghatározását, és egyik legátfogóbb, legfajsúlyosabb tanulmányában azt fejt ki, hogy „A kisebbségi sors azért jár annyi bizonytalansággal, mert nincsenek *analógiái* és fényesen tündöklő, egységes öntudatot kifejező, emlékeztető *szimbólumai*.”⁷ Új helyzetben találta magát az első világháború után az erdélyi magyar ifjúság — emlékezett vissza ama „különleges szellemségű” évekre Jancsó Béla is a Tizenegyek tizenegyedik évfordulóján —, „amelyben tanácsot adni, amelyben utat mutatni senki sem tud. De amelyben az utat, a következő megteendő lépést megérezni azok hivatottak, akik a közösség messze előreérző felfogószervei, az ösztönösen továbblátó *művész* és a *fiatal-ság*”.⁸

A Tizenegyek indulásában a kettő egybeesett.

Ám akik az évtized végén — 1929 *nemzedékeként* — indultak, lényegében azok sem érzékelték másként a történelmi időt, miként a közvetlenül előttük járók. „Fiatalok vagyunk — olvasható e nemzedék kiáltványában —: a világháború utáni kor *fiatal-sága*. Akiknek az emberiség nagy kataklizmája csak közvetett gyermekemlék volt, s akik az öntudatunk első csírázásával egybeeső történelmi változásba mintegy beleszülettünk. Beleszülettünk egy nyomasztó gyermek- és ifjúkor után, amely illúziókat, gyermeki gondtalanságot korán letörölt, s helyébe hamar megéreztetette e világ minden mai öntudatos, becsületes *fiatalja* elé meredő gigászi problémát: kiutat találni az emberiség legmélyebb és legáltalánosabb válságából és megkeresni a káoszban egy becsületes, alkotó, mindenkinek termő munka lehetőségeit.”⁹

Azok a fiatalok fogalmazták meg az 1929-es nemzedék programját, akiket a *Kiáltó szó* (1921) maradásra, a Tizenegyek mozgalma pedig cselekvésre készítette. De mert még nem voltak felkészülve rá, külföldi tanulmányutakra, tapasztalatszerzésre indultak. Hogy helyzetüket és jövődöbéli szerepüket tisztábban láthassák; hogy a kisebbségi élet formáinak a kialakításához modelleket és szakismereteket szerezhessenek. Semmit készen nem fogadhattak el, annál is inkább, mivel apáik nemzedékétől egy világ választotta el őket. Törvényszerűen el kellett utasítaniuk az „apák világnézetét”, amely végső soron „az emberiség nagy kataklizmájához” vezetett, és különben is „a főhatalom-változás előtti nemzeti azonosságtudat egyáltalán nem felelt meg a kisebbségi helyzet viszonyainak”.¹⁰

Nem nehéz felismerni, hogy a Trianon után eszmélkedő új értelmiségi nemzedék paradigmaváltási kísérletei 1923, illetve 1929 körül manifesztálódtak. A

kettő között nagyon sok a közös vonás, mi több: a Tizenegyek nem csupán az erdélyi magyar szellemi építkezések „fordulópontját” jelentő *1929-es nemzedék* fellépésének előképe, hanem például a húszas évek meghatározó jelentőségű irodalomszervezési törekvéseinek is. Mindez a Tizenegyeknek abban a felismerésében gyökerezik, miszerint mindenekelőtt a korszellemet magát kell megváltoztatni ahhoz, hogy a kisebbségbe szakadt nemzetrészek irányvesztettsége is megszűnjék, hogy a kisebbségi helyzet ne értéksorvasztó kalodát jelentsen, hanem épp ellenkezőleg: a sajátos értékek felmutatásának — mindenkit gazdagító — lehetőségét. Világirodalmi tájékozottságuk révén az „egész látóhatárt” (Szabó Dezső) szemmel tartották, a friss európai szellemi áramlatokba kapaszkodtak, és a megújulást egyetemes parancsként tételezték. Azzal a hittel és reménykedéssel vetették bele magukat az önálló irodalomteremtés lázába, hogy a megújulás egyetemes parancsának nem vethetnek gátat a trianoni országhatárok. „Felszívni a honi talaj minden ízét és megtermékenyülni a világ minden gondolatáramával” — ekképp határozta meg Jancsó Béla a Tizenegyek programját —, hogy az „Egyetemes Élet” erdélyi szavát, itteni sajátos hangját hallathassák.¹¹

„Új helyzetbe jutott az erdélyi magyar kisebbség, és ennek minden következményét először pontosan és bölcsen az irodalom vonta le” — állapítja meg Spectator.¹² Amikor a politika mindent elrontott, nem tudott „útmutatónk és kivezetőnk lenni életzavarainkból”, akkor, íme, itt van az irodalom — jegyezte fel azon frissiben a Kiáltó szó társszerzője, a politikus és közíró Paál Árpád: „népek lelkének a zengése”, „korok beszéde”, „az ember szellemi világának örök elpusztíthatatlansága”. Felfogásában a kisebbségi körülmények között született irodalom magának a szabadságnak a szinonimája, elemi hatalom. „Az irodalom a gondolkodó és érző örök ember kifejeződése, rabon is szabad, szabadságában mindenkit megsegítő, minden életjelenségre visszaható, minden életfordulattól új és új erővel megszületni tudó. Ennek az irodalomnak a jöttét érezzük most is... Nem esetlegesség ez, hanem az idők teljessége. Meg kell értenünk, mert ebben már az életosztón soha le nem bírható szava zendül mindnyájunk felé. Meg kell értenünk, de nem szabad politikai eszközzé roszaksztanunk, hanem az irodalmat az önmagáért való zengés szabadságában kell hagynunk. Ez is beletartozik az irodalomba, a közönségnek az ilyen együtthangoltsága és együttérzése. [...] Így lesz irodalmunk egy egész népnek az életnagyságává, így lesz a politikán túllemelkedő tekintélyünké és megbecsülésünké.”¹³

Tamási Áron is úgy érezte utólag, hogy „az erdélyi magyarság élni akarása és magának az emberi életnek a kedve és öröme jelentkezett” a Tizenegyekben. Ha Paál Árpád óvni igyekezett ezt az irodalmat a politikától, tizenegy csztendő múltán Tamási azt nehezményezi, hogy ennek az írói csoportnak a szelleme a

kisebbségi magyarság politikai életében viszont sajnos nem érvényesülhetett. Mert szerinte az erdélyi magyar politika „egyetemes” célokat tűzött ki maga elé.¹⁴ Nem csoda persze, hogy a Tizenegyek közvetlenül nem hatott a kisebbségi életstratégiát kialakítani hivatott politikai elitre. Hiszen a fiatal írók mozgalmának „forradalmi” volt a híre, s ez a „forradalom” — miként Kacsó Sándor 1934-es visszatekintéséből kitűnik — a magyar múlt hibáival akart leszámolni akkor, amikor még „frissek voltak a nemzeti sebck”.¹⁵ Másrészt pedig azzal is számolnunk kell, amire Mikó Imre, az Erdélyi Fiatalok alapító főmunkatársa hívja fel a figyelmet az erdélyi magyarság két világháború közötti politikai történetében: a kisebbségi lét első évtizedében a társadalom politikai képviselője „legnagyobb részben azokból állott, akik a Trianon előtti magyar közéletben is tevékenyen részt vettek”. Ami nyilván a román kormányok bizalmatlanságát is nem kis mértékben kiváltotta. De hát akkor még egyszerűen csak ők rendelkeztek vezetői tapasztalatokkal.¹⁶ Az új szemléletű, helyzetorientált „életlátású” (László Dezső) vezető értelmiségiek kinevelése — akik átfogó cselekvési programot tudtak volna kidolgozni a kisebbségi magyar társadalom önmegszervezése, életviteli rendszerének átrendezése érdekében — időt igényelt. Hiányzott ugyanis az a közeg, amelyikben a Tizenegyek szellemi hatása felerősödhetett volna. „Akkoriban még a kolozsvári egyetemen alig volt magyar diák, ki a felhangzott szóra rezonáljon — emlékezett vissza Jancsó Béla. — Még tódult ki az ifjúság a magyarországi egyetemekre, aki pedig itthon maradt, nem hallatott magáról.”¹⁷

Tíz évvel a kolozsvári magyar egyetem románosítása után kezd csak ismét számottevővé válni a magyar hallgatók száma Erdély központjában. Ennek egyik magyarázata az, hogy az 1928—1929-es évek fordulóján tömegesen kerültek ki a középiskolák padjaiból azok az ifjak, akik megtanultak románul, és anyagi körülményeik miatt amúgy sem juthattak volna külföldi egyetemekre, odahaza viszont már számíthattak az értelmiségi utánpótlásban érdekelt kisebbségi intézmények és szervezetek szerény támogatására. Másrészt pedig ez az az időpont, amelytől kezdve a román hatóságok már nem ismerték el a külföldön szerzett diplomák érvényességét.¹⁸

Ekkor tér haza a szegedi egyetemről Jancsó Béla is, nem csupán orvosi diplomájának a megszerzése érdekében, hanem azzal a célkitűzéssel, hogy Kolozsváron megszervezi a fiatal értelmiségiek összefogását, megkezdi a főiskolások öntudatosítását. Debreczeni László úgy emlékszik rá, mint aki már megismerkedésüktől (1926) fogva azt hangsúlyozta, hogy „alapvetően új látásmódra és életszemléletre van szükség”, „új szemléletű — romantikától, délibábkergetéstől mentes — vezetőket kell kinevelni a kisebbségi közélet számára”.¹⁹

A Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalokat életre keltő 1929 *nemzedéke* közötti szellemi folytonosságot személyében Jancsó Béla és Balázs Ferenc képviselte. Ez a folytonosság nem csupán abban nyilatkozott meg, ahogy Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok első évfolyamában megidézi „az erdélyi magyarság jövőbe néző öntudatát” jelentő „generációs megmozdulás” tanulságait, de szövegszinten is kimutatható. 1929 *nemzedékének* kiáltványában ugyanis van olyan passzus, amelyik mai olvasatban ugyancsak felértékelődhet: „Ahhoz a fajhoz tartozunk — hangzik a húszas évek fogalmi szintjén a nemzedéki önmeghatározás —, amelyre nehéz jelent mért a sors, de hitünk szerint azért, hogy egész eddigi lényét átformálja, belőle minden hazugságot kiirtson, és a létfenntartás ösztönével találja meg megmaradásának egyetlen útját: a benne rejlő emberi értékeknek az egész világ számára való kitermelését.”²⁰

(„Vissza jobban... Európához és az emberiséghez”) Nem nehéz kimutatni, hogy mind a Tizenegyek, mind pedig az Erdélyi Fiatalok indulásának lényeges eszméletető mozzanata volt az emberiségi távlat. A Tizenegyeknél ez magától értetődő folyamatnak tűnik, elvégre szépiroknak készültek valamennyien. Ennek az értékteremtő távlatnak a jelenlétét azonban csak akkor becsülhetjük érdemben, ha az 1918 előtti erdélyi magyar irodalom provincializmusával és konzervativizmusával is tisztában vagyunk. Sokatmondó tény, hogy az induló Erdélyi Helikon első számában Kuncz Aladár az európaiság magasabb szellemi igényét és a regionalizmus tudatos vállalását emeli ki a fiatal írók 1923-as antológiája kapcsán.²¹

Az Erdélyi Fiatalok fentebb idézett megújulás-gondolatának legtávlatosabb pontja a munkára és együttélésre építő történeti egyetértés nemzeti-vallási toleranciaelvé, a kisebbségi kérdést világproblémaként tételező sorsközösségtudat, valamint a Kelet-Közép-Európát Nyugat-Európától elválasztó fáziseltolódás felszámolását elősegíteni hivatott, korszerűsége törekvő nyitottság.²²

A Tizenegyek az antológia megjelenése után mind elmentek Erdélyből. Öten Amerikát jártak, Balázs Ferenc az egész világot. És egy kivételével mind visszajöttek. Jancsó Béla és Balázs Ferenc mellett 1929 *nemzedékét* azok próbálták összefogni, akik Nyugat-Európában végezték tanulmányaikat (többen a kolozsvári teológiai, illetve egyetemi diploma megszerzése után), akik közösségük helyzetét tágabb összefüggésrendszerben tudták felmérni, és akik hazatérve az értelmiségnevelés kolozsvári műhelyeit tudták vezetni.²³ Nagy szükség volt erre, mert — amint dr. László Ferenc kimutatta — az 1928—1929 táján egyetemre került ifjúság „társadalmi téren egyelőre még tájékozódni sem tudott, csak tapogatózott. Nagy részük a szülői házból egy letűnt világ feletti siránkozást, peszsimizmust hozott magával.”²⁴ Ráadásul a középiskolát végzettek 70 százaléka állami iskolába járt, és nem lehetett eltekinteni attól, amivel Jancsó Béla 1926-

tól kezdődően már számolt: az állami iskola sosem fogja „a legnagyobb erdélyi magyar feladatok felelősségére” ráébreszteni diákjait.²⁵

(„**Oda szorosabban Romániához**”) A haza és/vagy szülőföld dilemmáján a megtalált távlat segítségével magát egészségesen túltevő Tizenegyek mozgalma a tájhaza sajátos értékeire irányította a figyelmet, utat nyitva a népi irodalom-szemlélet megteremtésének. *1929 nemzedéke* a romániai életkeret alaposabb megismerésére serkentett. Abból a felismerésből kiindulva, miszerint „nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka, hogy nem ismertük kellőképpen ezt az országot”.²⁶

(„**Vissza... az egyetemes magyarsághoz**”) „Nálunk nem a magyar irodalom pótléka készül — írja Tamási Amerikából lelki testvérének —, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete.”²⁷ És előbb egy szépirodalmi folyóirat elindításának gondját, majd a magyar irodalom eme új fejezetetörténetének a megírását bízta Jancsó Bélára.²⁸ Az 1928—1929-es évek fordulóján Jancsó azonban már úgy látja (a Tizenegyek tapasztalatát felhasználva addig különben is létrejön az Erdélyi Szépművészeti Céh, Kemény János megszervezi a helikoni íróközösséget: a Tizenegyek, a Keleti Újság, a Napkelet és az Ellenzék szépirodalmi kezdeményezéseit az Áprily, majd Kuncz szerkesztette Erdélyi Helikon fogja össze), hogy „az irodalom nem az egyetlen, sőt nem is a legfontosabb öntudati formája az erdélyi magyarságnak”.²⁸ Felvállalja tehát az értelmiségi utánpótlás-nevelés nagy gondját. S mivel úgy látja, hogy ennek a népi öntudat megteremtése a távlati célja, a Tizenegyek népi programjának a kárpát-medencei kiteljesítését várja a szépirodalomtól, a művészetektől, a tudománytól és a közművelődéstől.³⁰

(„**Vissza jobban... magunkhoz**”) „A Tizenegyeknél a [...] küldetésstudat romantikus hangsúlyozásában és az önmeghatározás elméleti igényében még együtt volt a sajátosra figyelő *irodalmiság* eszménye és a népi alapozású *társadalmiság*” — állapította meg a Tizenegyek megjelenésének hatvanadik évfordulóján Csapody Miklós az Erdélyi Fiatalok előtörténetéről írt nagyívű tanulmányában. Az irodalmiság nyomvonala később Kemény János korszakos jelentőségű irodalomszervező tevékenységében jelentkezett — fűzte hozzá —, a társadalmiság pedig az Erdélyi Fiatalok társadalom- és művelődéspolitikai munkájában öltött testet.³¹ Jancsó Béla ugyanis úgy látta, hogy szárnyaszegett lesz a kisebbségi magyarság kultúrája, ha a szépirodalom frontáttörését nem követi a korszerű társadalmi tudat kimunkálása. Felfogásában tehát az irodalomközpon-túsággal való szükségszerű szakítás korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését, ellenkezőleg: egy átfogóbb szellemi modellben, az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben találta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét. Alig telik el négy-öt esztendő, és Tolnai Gábor átfogó szintézisben igazolja

Jancsó Béla művelődésstratégiai elképzelését: „A jövő letéteményesei ezek a szociális falumunkát végző fiatalok, akik már tudatában vannak a magyarság kisebbségi helyzete adottságainak és lehetőségeinek.”³²

Jegyzetek

1. Spectator: *Az erdélyi út*. In: Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1995. 75—90.
2. Makkai Sándor: *Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete*. Kolozsvár, 1927.
3. Spectator: *I.m. uo.*
4. Jancsó Béla: *Magunk revíziója. Makkai Sándor új könyvéhez*. Erdélyi Fiatalok. 1931. 3. 45—50.
5. Vö: Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Buk., 1995. 10.
6. László Dezső: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk. 1973. 6. 923—929.
7. Uő.: *Új erdélyi tájékozódás*. Erdélyi Fiatalok. 1939. 1. 3—6.
8. Jancsó Béla: *A Tizenegyek*. Erdélyi Helikon. 1934. 3. Újraközölve in: J.B.: *Irodalom és közélet*. Buk., 1973. 302—308.
9. [Jancsó Béla]: *Erdélyi Fiatalok*. Erdélyi Fiatalok. 1930. 1. 1—2.
10. Fábián Ernő: *A tudatosság fokozatai*. Buk., 1983. 54.
11. Jancsó Béla: *I.m. uo.*
12. Spectator: *Tizenegy*. Ellenzék. 1934. február 18.
13. Paál Árpád: *Fiatalok és öregek. Keleti Újság*. 1923. május 6.
14. (k. gy.) [Kovács György?]: *Tízévesek a Tizenegyek*. Ellenzék. 1933. december 10.
15. Uo. 16.— Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 31-ig*. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása. Bern, 1987. 42—43.
17. Jancsó Béla: *A Tizenegyek antológiájának évfordulójára*. Erdélyi Fiatalok. 1930. 6. 99—100.
18. Bővebben in: Cscke Péter: *Kisebbség és nemzetvallás. Avagy az Erdélyi Fiatalok és a nacionalizmus kérdésköre*. Korunk. 1991. 4. 504—510. — „A megszállás után Erdélyben — még a békeszerződések aláírása előtt — az elemi és középiskolai oktatás rendszere változatlan maradt, s 1918 karácsonya után a

kolozsvári egyetem is folytatta működését. Magyar fennhatósága csak 1919. május 19-én szűnt meg, amikor Onisifor Ghibu, az Erdélyi Kormányzótanács közoktatási államtitkára romanizálta. Az I. Ferdinánd nevét viselő új román egyetem az 1918/19-es tanévben nyílt meg, a második félévet kezdve (figyelemreméltó, hogy akkor az egyetem magyar hallgatóinak létszáma 1620 volt). A következő évben azonban [...] az [...] 1871-es összlétszámból már csak 102 volt a magyar...” (Csapody Miklós: *Program és nemzedék. Fejezet az Erdélyi Fiatalok előtörténetéből 1923—1929*. Különnyomat az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvéből (1982—1983). 565—591.

19. Cseke Péter: *I.m.* 10—11.

20. [Jancsó Béla]: *Erdélyi fiatalok*. I.h.

21. Kuncz Aladár: *Tíz év*. Erdélyi Helikon. 1928. 1. 2—5. — „Erdélyből kell kiindulnunk — hangsúlyozta programadó tanulmányában is Kuncz —, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz. Erdély a mi hazánk. Külsőre bizonyára szűk keretnek látszik ez, de egyszerre kitágul, ha ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő.” (*Erdély az én hazám. Csendes beszélgetés Áprily Lajossal*. Erdélyi Helikon. 1929. 9. 487—492.)

22. Vö.: Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok*. Tiszatáj. 1984. 7. 42—54.

23. Jancsó Béla: *Önéletrajz*. I.h.

24. Dr. László Ferenc: *1929 nemzedéke*. Kézirat L.F. hagyatékában. 28.

25. Vö.: *Dr. Jancsó Béla önéletrajza*. Gépirat. 1938. Dr. László Ferenc hagyatékában.

26. Vö.: László Dezső: *A kisebbségi élet*. Erdélyi Fiatalok. 1935. III. 79—86.

27. Tamási Áron levele Jancsó Bélához. New York, 1926. március 26.

28. Tamási Áron levele Jancsó Bélához, Welch, West Virginia, 1925. június 21.

29. Jancsó Béla: *I.m.* I.h.

30. Vö.: *Jancsó Béla hozzászólása a Fiatal magyarok ankéton. (Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról.)* Erdélyi Helikon. 1930. 1. 21—35.

31. Csapody Miklós: *Program és nemzedék*. I.h.

32. Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933. 131.